

**O'zbekistonda mahalliy budjetlarni prognozlashtirishning ilmiy-uslubiy
asoslari**

Abdunazarova Gulrux Jumanazarovna

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

huzuridagi Soliq qo'mitasi

huzuridagi Fiskal institut magistranti

Annotasiya: *Maqolada iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish sharoitida mahalliy budjet daromadlari bazasini kengaytirish va mahalliy soliqlarni hisoblash mexanizmini takomillashtirish masalalari, hozirgi kundagi holati va boshqaruvda joriy etishning xorij tajribasi chuqur tahlil qilib o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *budjet salohiyati, budjetlararo transfert, mahalliy budjet, mahalliy budjetlar daromadlari, mahalliy budjetlar xarajatlari, mahalliy soliqlar, solikli daromadlar, moliyaviy mustaqillik, mahalliy boshqaruv.*

Kirish: Jahonda global miqyosdagi integratsiya va raqobatlashuvning kuchayishi sharoitida davlat budjetini prognozlashtirish uslubiyotini takomillashtirishga doir ilmiy-tadqiqotlarning ahamiyati oshib bormoqda. Daromadlarni prognozlash jarayonini bashorat qilish va sifatli prognozlash, eksponensial tekislash va yagona tenglama regressiya prognozi, makroiqtisodiy daromadlarni prognozlashda xarajatlarni prognozlash, o'rta muddatli budjetni rejalashtirish, natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish, dasturiy-maqсадli usulda budjetni rejalashtirish uslubiyotini takomillashtirish, davlat budjeti prognoz xatoliklarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar bu boradagi ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi.

Davlatning budjet tizimining birlamchi asosini rejalashtirish hisoblanadi. Rejalashtirish o'z navbatida tarkibiy jihatdan daromadlar va xarajatlarni rejalashtirishni qamrab oladi. Budjet tizimi budjetlarining daromadlari va xarajatlarini rejalashtirish garchi, ular mazmunan pul mablag'larining harakatlarini

rejalashtirishga xizmat qilsada, ularning har birining o'ziga xos xususiyatli jihatlari mavjuddir. Aslini olganda fikrimizcha, budjetning daromadlarini rejalashtirish undan qilinadigan xarajatlarning moliyaviy manbasini aniqlashga xizmat qiladi, shu jihatdan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash asosida ularning ma'lum bir qismini jamiyat manfaatlariga mos ravishda qayta taqsimlashni amalga oshiradi, pul oqimlarining harakatini ta'minlaydi. Davlat o'zining iqtisodiy funksiyasini bajarish maqsadida markazlashtirilgan pul fondlari shaklidagi davlat budjeti orqali milliy iqtisodiyotni bir maromda boshqarish, ijtimoiy muammolarni hal etish uchun unga zarur bo'ladigan moliyaviy mablag'larga ega bo'lishning muhim vositasi sifatida tashkil qilingan budjet tizimi budjetlarini shakllantirishga iqtisodiy zaruriyat tug'iladi. Bu iqtisodiy zaruriyat esa turli darajadagi (davlat, mahalliy, munitsial) budjetlarni taqozo etadi.

Mantiqiy va uslubiy jihatdan olganda mahalliy budjetlarni prognozlashtirishning mohiyatini anglash uchun avvalo mahalliy budjetning o'zining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini aniqlab olish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Aksariyat iqtisodiy adabiyotlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksiga muvofiq, O'zbekistonda Davlat budjeti O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlaridan, o'z navbatida budjet tizimi budjetlari esa, O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti, davlat maqsadli jamg'armalari budjetlari va budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg'armalaridan tashkil topadi. Mazkur Kodeksning 3-moddasida belgilab qo'yilganidek, "O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti - davlatning davlat vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan markazlashtirilgan pul jamg'armasidir"¹ deb belgilab qo'yilgan bo'lsada, ammo, mahalliy budjetga aynan ta'rif keltirilmagan. Biroq, ushbu moddada shuningdek, budjet jarayonining mazmuni keltirilgan holda, uni "budjet tizimi budjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning shakllantirilishini, tuzilishini hamda ijrosini nazorat qilish, budjet tizimi

¹ <https://lex.uz/acts/2304138>. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси. 3-моддаси.
www.tadqiqotlar.uz

budgetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni² sifatida tavsiflangan. Keltirilgan mazkur ikki ta'rifning mazmuni esa quyi darajadagi davlatning pul fondlari sifatida amal qilayotgan mahalliy budgetlarning xususiyatini ko'rish mumkin. Xuddi Davlat byujdeti singari mahalliy budgetlar ham davlatning davlat vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash uchun mo'ljallangan bo'ladi, o'z navbatida mahalliy budgetlar Respublikamizda budget tizimining budgeti sifatida shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish bosqichlarini qamrab oladi.

Ammo, O'zbekistondagi amalda bo'lgan qonun hujjatlarida mahalliy budgetlarning mohiyatini ochib beradigan normalar berilmagan, shu boisdan mahalliy budgetlar Davlat budgeti tizimi tarkibida bo'lganligi sababli biz uning mohiyatini Davlat budgetining mohiyatidan keltirib chiqarishga harakat qilamiz. Avvalo, mahalliy budgetga berilgan ayrim iqtisodchi olimlarning ta'riflarini tahlil qiladigan bo'lsak, A.A.Shernaev, N.E.Jiyanovalarning fikricha, "mahalliy budget – Davlat budgeti ning daromad manbalari va ulardan tushumlarni, shuningdek, xarajat yo'nalishlari va moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratilgan mablag'lar miqdorini nazarda tutuvchi tegishli viloyat, tuman, shaharning pul mablag'lari jamg'armasidan iborat qismidir.³ O'z navbatida prof. T.Malikovning ta'rif berishicha esa, "mahalliy budget – Davlat budgetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari fondini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi"⁴.

"Qomus.info/encyclopedia" milliy-ilmiy axborot bazasida keltirilgan ta'rifga ko'ra, "mahalliy budgetlar-davlat budgetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari jamg'armasini tashkil etuvchi bir qismi. Mahalliy budgetlarda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek, moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi. Mahalliy budgetlarning daromadlari mahalliy soliqlar va

² <https://lex.uz/acts/2304138>. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси. 3-моддаси.

³ А.А.Шернаев, Н.Э.Жиянова Давлат молиясини бошқариш. 5А230601 – «Давлат молиясини бошқариш», 5А230604 «Халқаро молия» магистратура мутахассислари учун дарслик. – Т.: ТФИ, 2019. – 365 б.

⁴ Маликов Т.С., Олимжонов О.О. Молия. Дарслик / Тошкент Молия институти. – Тошкент: 2019. 887-б.

yig'img'lar hamda to'lovlardan tashkil topadi. Mahalliy budjetlarning mablag'lari hududiy rivojlanishning moliyaviy manbalaridan biri hisoblanadi. Mahalliy budjetlar har bir mamlakat davlat budjetining ajralmas qismidir.⁵

Agar, mahalliy budjetlar bilan bog'liq xorijlik va vatanimiz olimlarining boshqa fikrlarini tahlil qilganimizda, aksariyatining mazmuni yuqorida keltirilgan ta'riflarga o'xshab ketadi, ya'ni ularda ham mahalliy budjetlarni davlat budjetining ajralmas qismi sifatida va davlatning moliyaviy majburiyatlarini bajarishga qaratilgan pul fondi ekanligi keltiriladi. Yuqorida keltirilgan polimikal ilmiy tahlilga asoslanib, biz ham mahalliy budjetlarning xususiyatlarini ochib berishga harakat qilamiz.

Birinchidan, mahalliy budjetlar bu davlatning moliyaviy rejasi hisoblanadi. Moliyaviy reja esa, "umumiy va oddiy ko'rinishda, moliyaviy rejalarni tuzish va amalga oshirish jarayoni nazarda tutiladi. Moliyaviy rejani, xuddi uni ishlab chiqish, yaratish yoki tuzish jarayoni kabi moliyaviy ko'rsatkichlarni ijodiy tahlil qilish, umumlashtirish va o'zaro bog'lash tizimi sifatida tushunish kerak."⁶ Moliyaviy rejalashtirish o'z navbatida moliyaviy prognozlashtirishni taqozo etadi. Moliyaviy prognozlashtirishsiz esa moliyaviy rejalashtirish mukammal bo'lmaydi. Mahalliy budjetlar moliyaviy reja xususiyatiga ega bo'lishi, uning elementlari bo'lgan: daromadlar, xarajatlarni prognozlashtirishni talab qiladi. Mahalliy budjetlarning daromadlarni prognoz qilish esa o'z navbatida boshqa omillarga bog'liq bo'lishi bilan birgalikda, uni taqozo etuvchi holatlar ham mavjud bo'ladi. Biz bu jarayonni keyinroq ko'rsatib o'tamiz.

Ikkinchidan, mahalliy budjetlar pul fondi hisoblanadi va shu xususiyati orqali u o'zida moliyaviy mablag'larni ifoda etadi. Bu moliyaviy mablag'lar esa, davlatning funksiyasini bajarishni moliyaviy jihatdan ta'minlanishiga xizmat qiladi. Bu yerda mahalliy budjetlar davlatning iqtisodiy-ijtimoiy funksiyasini bajarishning muhim omili sifatida yuzaga chiqadi. Davlatning moliyaviy-ijtimoiy funksiyasini bajarish imkoni maksimal bo'lishi yoki barchasini to'liq bajarish imkoni

⁵ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/mahalliy-byudjetlar-uz/>

⁶ Маликов Т.С., Олимжонов О.О. Молия. Дарслик / Тошкент Молия институти. – Тошкент: 2019. 133-б.
www.tadqiqotlar.uz

cheklangan. Albatta bu pul fondining moliyaviy mablag'lariga bog'liq bo'ladi. Bu o'z navbatida moliyaviy mablag'larning hajmining chamalashni amalga oshirib borish zarur bo'ladi. Shu jihatdan olganda mahalliy budjetlar davlat funksiyalarini amalga oshirish vositasidir.

Uchinchidan, mahalliy budjetlar milliy daromadni qayta taqsimlam turishga xizmat qiladi. Mahalliy budjetlar orqali milliy iqtisodiyotning tegishli hududi doirasida mamlakat miqyosida yaratilgan yalpi ichki mahsulotning bir qismini shu hududga taqsimlashni ta'minlaydi. Bu yerda mahalliy byudejtlarning makro va mikro darajada taqsimlovchi moliyaviy instrument xususiyati yuzaga chiqadi. Mahalliy hududlar doirasidagi milliy iqtisodiy va moliyaviy siyosatni amalga oshirishda mahalliy budjetlar muhim vositachi sifatida ishtirok etadi.

Umumiy xulosa qilib aytganda har qaysi davlatning qaysiki budjet tuzilishi bir necha bosqichlaridan iborat bo'lgan davlatlarda mahalliy budjet daromadlarini rejalashtirishda uning haqqoniyligi va hayotbaxshligini ta'minlashda uning daromadlar hajmini prognozlashtirish juda katta ahamiyatga ega. Bu esa, davlatning hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining qanchalik amalga oshishida muhim sanaladi.

Xulosa va takliflar.

Mahalliy budjetlarning daromadlarini prognoz qilish va ularning daromad bazasini mustahkamlashda foydalanish uchun taklif etilgan o'zaro integratsion bog'liqlik mexanizmlarining samaradorligini ta'minlovchi uslubiy algoritmining moliya-soliq amaliyotiga keng joriy qilinishi mahalliy budjetlarning daromadlarini prognoz qilish va ularning daromad bazasini mustahkamlashning o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi, prognoz ko'rsatkichlari bilan daromad manbalari o'rtasida ilmiy asoslangan moliyaviy bog'liqlik ta'minlanadi.

Adabiyotlar/Литература/Reference:

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тош: Ф.Фулом 2020.- 640 б.

Солиқ қўмитаси маълумотлари. www.СОЛИК.уз.